

Алесь СУША

БІБЛІЯТЭКІ ў адукацыйнай прасторы даўняга Полацка

У артыкуле расказваецца пра гісторыю ўзнікнення, фарміравання і далейшы лёс полацкіх кнігазбораў — бібліятэк Полацкага езуіцкага калегіума, Полацкай духоўнай семінарыі, Полацкага кадэцкага корпуса і іншых навучальных устаноў.

Кніга на працягу многіх стагоддзяў была адной з асноўных крыніц пашырэння асветы. Праз яе чалавек далучаўся да найвышэйшых дасягненняў цывілізацыі, інтэграваўся ў культурную прастору свайго краю, ствараў сваю ўласную сістэму светаўспрымання. Паступова ўзніклі бібліятэкі, што дазваляла абагульніць намаганні многіх людзей па збіранню кніг і забяспечыць іх лепшую захаванасць.

Першыя бібліятэкі на тэрыторыі Беларусі ўзніклі ў багатым на кніжныя традыцыі Полацку. На працягу доўгага часу горад з'яўляўся буйным культурным цэнтрам, які меў развітую сістэму ўстаноў адукацыі і культуры. Першыя вучэльні з'явіліся тут яшчэ ў старажытнасці і дзейнічалі пры найбуйнейшых манастырах. Вядома, што ў XI—XVI стст. у Полацку існавалі наступныя праваслаўныя манастыры: Сафійскі, Спаса-Ефрасіннеўскі, Бельчыцкі Барысаглебскі, Багародзіцкі, Богаяўленскі, Казьма-Дзям'янаўскі, Пятроўскі, Юр'еўскі, Машонацкі Уваскрасенскі, Экіманскі Іаана-Прадцечанскі, Троіцкі Запалоцкі, Праабражэнскі Запалоцкі, Гарадзецкі Міхайлаўскі, Лу-

чанскі Мікалаеўскі¹. Каталіцкая царква таксама была прадстаўлена ў Полацку шэрагам храмаў і манастыроў, пры многіх з якіх дзейнічалі навучальныя ўстановы рознага ўзроўню. Так, напрыклад, лічыцца, што Францыск Скарына атрымаў пачатковую адукацыю ў Полацкім кляштары бернардзінцаў². У XVII—XIX стст. шэраг навучальных устаноў існаваў пры розных структурах уніяцкай царквы³, паколькі ў Полацку знаходзіўся цэнтр адной з самых важных уніяцкіх архіепархій.

Аднак невялікія школы пры храмах і манастырах не мелі самастойнага характару і тым больш уласных бібліятэк. Таму мы звернем увагу на бібліятэкі тых адукацыйных устаноў Полацка, якія мелі самастойны характар, — калегіумаў, семінарыі, гімназій і інш.

Першай буйной навучальнай установай Полацка стаў **Полацкі езуіцкі калегіум**, заснаваны ў 1580 г. (у 1812 г. пераўтвораны ў акадэмію з правамі ўніверсітэта). Пры ім ствараўся і найбуйнейшы кнігазбор горада. Бібліятэка калегіума стала адным з цэнтраў інтэлектуальнага жыцця Беларусі, была прадметам

СУША Аляксандр Аляксандравіч.

Намеснік дырэктара па навуковай рабоце і выдавецкай дзейнасці Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, кандыдат культуралогіі. Нарадзіўся ў 1982 г. у г. Мінск. У 2005 г. закончыў Беларускае дзяржаўнае ўніверсітэт культуры і мастацтваў па спецыяльнасці "культуралогія", у 2008 г. — Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы. У 2009 г. абараніў кандыдацкую дысертацыю па тэме "Культурная спадчына грэка-каталіцкай царквы ў Беларусі ў кантэксце дыхатаміі "Усход—Заход". Займаецца вывучэннем гісторыі кніжнай культуры Беларусі. Аўтар больш за 170 навуковых публікацый.

пастаяннага клопату полацкіх езуітаў, іх гордасцю і багаццем⁴. Кнігазбор хутка павялічваўся за кошт набыцця новых кніг і атрымання выданняў у дар ад вядомых дзяржаўных і грамадскіх дзеячаў. Разам з тым цярэў ён ад ваенных дзеянняў і стыхійных бедстваў. Так здарылася падчас вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—1667 гг., пасля якой увесь калегіум прыйшлося аднаўляць нанова, і ў выніку вялікага пажару 1682 г., калі частка бібліятэкі згарэла⁵. Пасля пажару бібліятэка была перанесена ў новы каменны будынак. У 1705 г., асцерагаючыся шведскіх войскаў, езуіты вывезлі бібліятэку калегіума ў будынку былога Спаскага манастыра, якім яны валодалі з XVI ст. Аднак у апошні дзень пераезду амаль уся бібліятэка згарэла⁶. Пажар 1750 г. у чарговы раз знішчыў адноўленыя зборы полацкіх езуітаў⁷. Пачалося чарговае аднаўленне бібліятэкі ў галоўным мураваным корпусе калегіума.

Істотныя змены ў гісторыі бібліятэкі Полацкага езуіцкага калегіума адбыліся пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай у 1772 г. У ліку далучаных да Расійскай Імперыі гарадоў быў і Полацк (асноўная яго частка). У наступным, 1773 г., дзейнасць ордэна езуітаў была забаронена рашэннем Папы Рымскага Клімента XIV. Аднак расійская імператрыца Кацярына II дадзенае рашэнне не падтрымала, і на тэрыторыі Расійскай Імперыі езуіты прадоўжылі сваю дзейнасць. Полацк фактычна стаў сталіцай іх ордэна. З 1777 г. пры Полацкім калегіуме быў адкрыты адзіны ў тагачаснай Еўропе езуіцкі навіцыят (установа для падрыхтоўкі манахаў)⁸.

Пераезд у Полацк вялікай колькасці высокаадукаваных прадстаўнікоў ордэна езуітаў з Францыі, Італіі, Галандыі і іншых краін суправаджаўся перамяшчэннем сюды іх кніжных збораў. У гэты час у фондах бібліятэкі істотна змянілася прапорцыя паміж кнігамі з друкарняў Рэчы Паспалітай і еўрапейскімі выданнямі. У 1787 г. у інвентары кніг бібліятэкі Полацкага езуіцкага калегіума былі пазначаны кнігі 5576 аўтараў, пад імёнамі асобных з іх значылася да 50 выданняў⁹. У 1806 г. колькасць кніг у бібліятэцы павялічылася да 20 тыс., у 1815 г. — да 35 тыс. Ёсць звесткі, што напярэдадні закрыцця акадэміі ў 1820 г. яе бібліятэка налічвала да 60 тыс. тамоў¹⁰. Багаццем і разнастайнасцю бібліятэкі былі ўражаны многія яе наведвальнікі, сярод якіх быў і расійскі імператар Аляксандр I.

На завяршальным этапе свайго існавання бібліятэка полацкіх езуітаў складалася з Галоўнай бібліятэкі (кнігі на еўрапейскіх і ўсходніх мовах — каля 30 тыс. тамоў), Польскай бібліятэкі (выдзелена з Галоўнай у 1817 г., налічвала больш за 10 тыс. тамоў), Студэнцкай бібліятэкі, бібліятэкі клерыкаў, бібліятэкі акадэмічнай канцылярыі, бібліятэкі крамы, бібліятэкі друкарні, бібліятэкі музычнай бурсы (548 нот розных твораў) і бібліятэкі касцёла. Меўся таксама шэраг падручных бібліятэк у вучэбных памяшканнях¹¹. Правіламі забаранялася блытаць кнігі паміж рознымі бібліятэкамі¹².

Галоўная і Польская бібліятэкі былі прызначаны толькі для прафесараў акадэміі. Яны знаходзіліся ў вялікай светлай зале (пазней Польская бібліятэка заняла асобную залу) на другім паверсе (над трапезнай) цэнтральнага 3-павярховага будынка калегіума. Цішыню ў зале захоўвалі падвойныя дзверы. Светло ў памяшканне трапляла праз 6 вокнаў, якія пры яркім сонцы завешваліся белым палатном. На сценах віселі 10 партрэтаў (у тым ліку Кацярыны II і Аляксандра I), на шафах стаялі 2 пазалочаныя бюсты, 4 вялікія і 16 малых драўляных вазонаў, размаляваных пад мрамур. У памяшканнях была цудоўна спланаваная сістэма ацяплення (у падлозе) і вентыляцыі. Пасярэдзіне залі для чытачоў стаялі дзевяць сталоў з зэдлікамі, абцягнутымі скурай. Кнігі Галоўнай бібліятэкі былі расстаўлены ў 21 вялікай шафе, 9 сярэдніх і 6 маленькіх кніжных шафах пад кожным акном. Кнігі Польскай бібліятэкі былі расстаўлены ў 8 шафах і знаходзіліся ў асобным памяшканні. Перад ім стаяла 17 агульнадаступных адкрытых шаф Студэнцкай бібліятэкі¹³.

На набыццё літаратуры ў калегіуме выдзяляліся значныя фінансавыя сродкі. Вялікія закупкі кніг адбыліся ў 1636 г. (на 300 злотых), 1643 г., 1646 г., 1647 г. (на суму больш за 1 тыс. злотых)¹⁴. Напрыканцы існавання бібліятэкі на папаўненне яе збораў і набыццё навучальных дапаможнікаў таксама штогод выдзяляліся нямалыя сумы: да тысячы расійскіх рублёў (у 1819 г.)¹⁵. Аб'ём фінансавых сродкаў, адведзеных на закупку літаратуры, вызначала кіраўніцтва ордэна езуітаў.

Важнай крыніцай папаўнення фондаў з'яўляліся і добраахвотныя ахвяраванні. Так, значныя зборы ў бібліятэку яшчэ напачатку яе існавання перадалі езуіты Ян Рывоцкі (1632 г.) і Ян Садкоўскі (1683 г.)¹⁶. Шмат еўрапейскіх выданняў прывезлі з сабой у 1770-я—1790-я гг. езуіты, якія пераехалі ў Полацк. Многа выданняў трапіла ў бібліятэку ад членаў ордэна і каталіцкіх архірэяў у пачатку XIX ст.¹⁷.

Вялікую частку фондаў бібліятэкі Полацкага езуіцкага калегіума складалі заходнееўрапейскія выданні па філасофіі, тэалогіі, кананічнаму і грамадзянскаму праву, царкоўнай і свецкай гісторыі, мовазнаўстве, мастацтвазнаўстве, ваенным, медыцынскім, матэматычным, тэхнічным, прыродазнаўчым і іншых дысцыплінах, энцыклапедычныя, даведачныя, літаратурныя і мастацкія выданні, багатая перыёдыка¹⁸. Для патрэб школьнага тэатра пры калегіуме збіраліся выданні твораў еўрапейскіх драматургаў.

У 1787—1820 гг. у Полацку дзейнічала езуіцкая друкарня. Яна выпускала шмат выданняў, якія ў абавязковым парадку паступалі ў фонды бібліятэкі калегіума. Захоўваліся ў бібліятэцы і выданні пратэстанцкіх, праваслаўных і ўніяцкіх друкарняў Беларусі. Паводле сцвярджэння гісторыка М. Марошкіна, *"бібліятэкі езуіцкіх калегій, а асабліва Полацкай, поўныя былі рускімі і славянскімі кнігамі"*¹⁹. Цікава, што ў 1820 г. у зборах бібліятэкі Полацкай акадэміі налічвалася 89 антыезуіцкіх кніг-пасквіляў²⁰. Гэта сведчыць аб тым, што езуіты імкнуліся не знішчаць скіра-

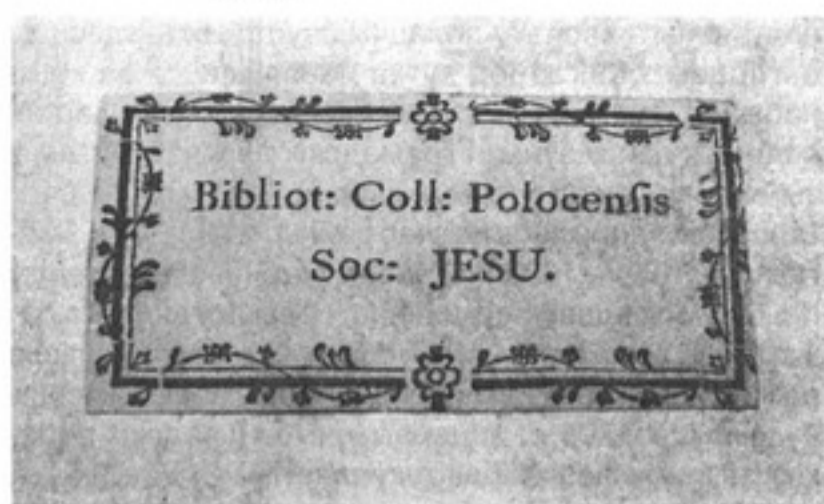

Кніга са штампам бібліятэкі Полацкай езуіцкай акадэміі і паметкай, што яна знаходзіцца ў спісе забароненых.

ванья супраць ордэна творы, а збіраць іх і вывучаць, каб быць падрыхтаванымі да аргументаў крытыкаў.

Кіраванне бібліятэкай даручалася прэфекту калегіума, чые абавязкі рэгламентаваліся Статутам ордэна езуітаў. На пасаду прэфекта нярэдка абіраўся выкладчык рыторыкі і паэтыкі. Для бібліятэкі гэта было важна, паколькі такія людзі былі добра знаёмы з літаратурай, што выходзіла ў самых розных друкарнях Еўропы. Прэфект адказваў за камплектаванне фонду; закупаў новую літаратуру і прапагандаваў яе сярод выкладчыкаў; захоўваў ключы ад кнігасховішча; дапускаў да збораў толькі тых карыстальнікаў, якім гэта было дазволена; сачыў, каб забароненыя кнігі не трапілі да непадрыхтаванага чытача; кантраляваў вяртанне выдадзенай літаратуры (вёў сшытак кнігавыдачы); расстаўляў кнігі ў прадметным парадку; складаў каталогі бібліятэкі і прад'яўляў іх правінцыялу ордэна падчас праверкі; сачыў за чысцінёй і вільготнасцю ў памяшканнях²¹. Дапамогу прэфекту аказвалі малодшыя магістры і клерыкі.

У выніку дзейнасці прэфектаў і іх памочнікаў на большасці захаваных выданняў з бібліятэкі Полац-

Экслібрыс бібліятэкі Полацкай езуіцкай акадэміі.

кага езуіцкага калегіума маецца або рукапісная адзнака аб прыналежнасці да бібліятэкі, або адпаведны штамп ці экслібрыс. Большасць кніг мае запісы падобнага кшталту: "Inscriptus Catalogo librorum Collegii Polocensis Societatis Jesu" ("Запісана ў каталог кніг Полацкай калегіі Таварыства Ісуса"), альбо скарачаныя варыянты "Colleg. Poloc. Soc. Jesu." і "Coll. Pol. S. J."

Пасля закрыцця ў 1820 г. акадэміі яе бібліятэка была часткова разрабавана. Сучаснікі так апісвалі тыя падзеі: "Наступіла сапраўднае рабаванне. На працягу некалькіх дзён бібліятэку без літасці расцягнулі. Рэдкія і дарагія кнігі прадаваліся за некалькі грошаў. Нават паліцыя дапамагала гэтаму раскраданню. Рабаванне было спынена камісіяй, прызначанай для прыняцця касцёла, бібліятэкі, рухомай і нерухомай маёмасці"²². Праз месяц пасля выдання дэкрэта аб выгнанні езуітаў збор Галоўнай бібліятэкі скараціўся да 13 490 тамоў, Польскай — да 2434 (або 2436), Студэнцкай — да 3708, а ўсіх бібліятэк разам — да 23 563 тамоў. Відавочна, што зборы скараціліся больш чым у два разы²³.

Рэшткі езуіцкай бібліятэкі ў 1822 г. былі перададзены Полацкаму вышэйшаму піярскаму вучылішчу, якое існавала ў 1822—1830 гг. у будынках колішняй акадэміі. Аднак у хуткім часе і гэтая навучальная ўстанова была закрыта, паколькі не адпавядала духу рэформ па распаўсюджванні праваслаўя і нейтралізацыі ў Беларусі заходняга ўплыву.

Пасля закрыцця піярскага вучылішча цікавасць да багатай полацкай бібліятэкі выказалі імператар Мікалай I, міністр унутраных спраў Д.М.Блудаў, міністр народнай асветы князь К.А.Лівен, дырэктар Імператарскай публічнай бібліятэкі А.М.Аленін і іншыя вядомыя дзеячы. Пасля вывучэння і разбору бібліятэкі спецыяльна прызначанай у 1830 г. камісіяй асноўная і найбольш каштоўная частка збору была размеркавана паміж буйнейшымі публічнымі бібліятэкамі і навучальнымі ўстановамі Масквы і Пецябургга, а невялікая частка перададзена "беларускім гімназіям". Створанаму ў 1835 г. Полацкаму кадэцкаму корпусу пакінулі толькі 2080 кніг (1477 тытулаў) па ваеннай справе, матэматычных і прыродазнаўчых навуках²⁴. Для параўнання, бібліятэцы Пецябургскага ўніверсітэта былі перададзены 4262 вы-

данні, у тым ліку 1 інкунабула* і 17 палеатыпаў**²⁵. Ёсць звесткі, што ў цэлым у Пецярбург было вывезена 256 пудоў кніг, у Рыгу і Каралевец (Кёнігсберг) — па 300 пудоў рукапісных кніг²⁶ (праўдападобна, на макулатуру).

Сёння фрагменты бібліятэкі Полацкай езуіцкай акадэміі захоўваюцца ў зборах Расіі, Украіны, Літвы і Беларусі. Некалькі соцень выданняў зберагаецца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі, куды яны трапілі праз пазнейшыя зборы Полацкага кадэцкага корпуса. У наш час прадаўжаецца вывучэнне буйнейшага полацкага кнігазбору, разглядаюцца магчымыя шляхі не толькі рэальнай, але таксама бібліяграфічнай ці віртуальнай (паўнатэкставай) рэканструкцыі гэтай калекцыі.

Бібліятэка Полацкай езуіцкай акадэміі была найбуйнейшым кніжным зборам. Аднак і іншыя навучальныя ўстановы мелі значныя кнігазборы. Акрамя каталікоў актыўна займаліся адукацыйнай дзейнасцю ўніяты. Пры Полацкім Сафійскім саборы як цэнтры буйной архіепархіі існаваў манастыр базыльян, які здаўна ўтрымліваў школу, што забяспечвала даволі высокі ўзровень адукацыі. Напрыклад, напачатку XVIII ст. лекцыі па філасофіі тут чытаў вядомы вучоны і царкоўны дзеяч, доктар філасофіі і тэалогіі манах-базыльянін Ігнат Кульчынскі²⁷. У той жа час самастойнай навучальнай установы ўніяцкая царква ў Полацку не мела аж да 1806 г., калі была адкрыта **Полацкая духоўная семінарыя**. Да 1839 г. яна нярэдка называлася Беларускай духоўнай семінарыяй і на працягу пэўнага часу была найбуйнейшай ўніяцкай навучальнай установай у горадзе і рэгіёне.

У 1820-я гг. вялася падрыхтоўка да адкрыцця на базе семінарыі вышэйшай навучальнай установы — ўніяцкай духоўнай акадэміі, якая магла б стварыць процівагу Галоўнай духоўнай семінарыі пры Віленскім універсітэце (у апошняй ўніяты вучыліся сумесна з каталікамі і маглі трапіць пад іх уплыў, што не падабалася ўладам). Аднак гэты праект не быў рэалізаваны з-за асцярогі, што стварэнне акадэміі будзе спрыяць згуртаванню і ўзмацненню ўніяцкай царквы²⁸. Пасля ліквідацыі уніі семінарыя стала праваслаўнай, а ў 1856 г. была пераведзена ў Віцебск, дзе існавала да рэвалюцыйных падзей 1917 г.

Бібліятэка Полацкай духоўнай семінарыі пачала збірацца ў 1807 г.²⁹. Яе аснову склалі кнігі з царкоўных і манастырскіх бібліятэк Полацкай ўніяцкай архіепархіі. Спачатку бібліятэка семінарыі размяшчалася ў архіепіскапскай рэзідэнцыі ў маёнтку Струнь пад Полацкам, а ў 1808 г. была пераведзена ў Полацк у будынку закрытага да таго часу Сафійскага базыльянскага манастыра³⁰. Адпаведна зборы манастыра і Сафійскага сабора ўліліся ў фонд бібліятэкі. У час вайны 1812 г. бібліятэка была часткова разрабавана.

* Інкунабулы (ад лац. incunabula — калыска, пачатак) — кнігі, выдадзеныя ў Еўропе ад пачатку кнігадрукавання да 1501 г.; сёння яны з'яўляюцца надзвычай рэдкімі.

** Палеатыпы (ад грэч. palaios, старажытны, typos — адбітак, узор) — выданні першай паловы XVI ст.

Кніга са штампам бібліятэкі Полацкай духоўнай семінарыі.

Штамп бібліятэкі Полацкай духоўнай семінарыі.

Друкаванай літаратуры для патрэб семінарыі, асабліва для хатняй працы семінарыстаў, на першым часе не хапала. Распаўсюджаным было выкарыстанне рукапісных сшыткаў з лекцыямі³¹. Паступова адбывалася камплектаванне фондаў. Апрача набыцця новых выданняў з Расіі і з-за мяжы бібліятэка атрымала шэраг выданняў у дар ад праваслаўных і ўніяцкіх архірэяў (напрыклад, І. Лісоўскага, І. Красоўскага, Я. Мартусевіча і інш.). У 1830-я гг., калі адзін за адным закрываліся манастыры базыльян, бібліятэка Полацкай духоўнай семінарыі часткова папоўнілася за кошт іх кніжных збораў. Гэта пацвярджаюць не толькі гістарычныя крыніцы, але і захаваныя да нашага часу кнігі з бібліятэкі семінарыі, што маюць пазнакі папярэдніх уладальнікаў.

Пасля рэвізіі семінарыі, праведзенай у 1830 г. мітрапалітам Іосіфам Сямашкам, асабліва пасля прыбыцця ў 1833 г. у Полацк епіскапаў Смарагда Крыжаноўскага і Васіля Лужынскага, значна актывізавалася паступленне ў бібліятэку семінарыі кніг з Расіі³². Адначасова з ужытку выводзіліся падручнікі,

катэхізісы і богаслужэбныя выданні ўніяцкіх друкарань і кнігі заходніх аўтараў. Гэта выклікала супраціўленне як выкладчыкаў, так і семінарыстаў. Навучэнцы пакінулі на старонках кніг мноства нататак аб няслушнасці праваслаўнага багаслоўя і царкоўнай гісторыі ў трактоўцы расійскіх аўтараў (напрыклад, у Сімвале Веры дапісвалі філіюквэ* і выкрэслівалі абразлівыя заўвагі пра унію)³³.

Для бібліятэкі Полацкай духоўнай семінарыі былі адведзены асобныя памяшканні. Асноўная чытальная зала — бібліятэчная — была прызначана для работы семінарыстаў. Закрытай для іх была так званая фундаментальная бібліятэка, прызначаная для патрэб выкладчыкаў.

За паступленнем літаратуры сачылі прэфекты (інспектары) семінарыі. У далейшым з'явілася пасада бібліятэкара, якая звычайна сумяшчалася з выкладчыцкай працай. Бібліятэкарам прызначалі вельмі дасведчаных і адказных асоб. Напрыклад, да 1861 г. пасаду бібліятэкара семінарыі займаў вядомы беларускі вучоны Ксенафонт Гаворскі³⁴. Акрамя гэтага ён быў выкладчыкам біблейскай і царкоўнай гісторыі, царкоўных старажытнасцей, кананічнага права, яўрэйскай мовы і гісторыі рускага расколу. Пасля К. Гаворскага пасаду бібліятэкара семінарыі заняў сакратар семінарскага праўлення, эканом семінарыі Мацвей Красавіцкі, які таксама сумяшчаў працу з выкладаннем Святога Пісьма, "славесных навук" і лацінскай мовы³⁵.

Як ужо адзначалася, у 1856 г. бібліятэка разам з семінарыяй была пераведзена ў Віцебск, дзе папаўнялася ўжо пераважна рускамоўнай літаратурай. У 1865 г. у фондах налічвалася 5357 назваў кніг у 9158 тамах. Пераважалі кнігі на лацінскай (3148 тамоў) і рускай (2649) мовах. Сярод іншых меліся выданні на нямецкай (1370), польскай (1069), французскай (572), італьянскай (180), грэчаскай (104), англійскай (25) і яўрэйскай (8) мовах. Да таго ж у бібліятэцы меліся 33 кнігі "на малавядомых мовах"³⁶.

Па звестках віцебскага краязнаўца А. Падліпскага, у 1869 г. зборы бібліятэкі павялічыліся да 6 тыс. тамоў, а ў 1888 г. дасягнулі 8 тыс. тамоў³⁷. Аднак гэтая інфармацыя не стасуецца з прыведзенымі вышэй звесткамі. Верагодна, гаворка павінна ісці пра 6 і 8 тыс. назваў выданняў. Але з віцебскім даследчыкам можна пагадзіцца ў тым, што хоць семінарыя і стала праваслаўнай яшчэ ў 1839 г., але аснову каштоўных калекцый яе бібліятэкі прадаўжалі складаць колішнія ўніяцкія зборы: па звестках дарэвалюцыйных гісторыкаў, яны займалі 18 шаф³⁸.

У сітуацыі, калі карыстанне старымі ўніяцкімі зборамі абмяжоўвалася, а новых паступленняў было недастаткова, адчуваўся істотны недахоп навучальнай, навуковай і даведачнай літаратуры. Па сведчанні рэктара семінарыі Міканора Браўковіча, пасля свайго прызначэння на пасаду ў канцы 1865 г. ён

знайшоў у класе ніжэйшага аддзялення толькі чатыры кнігі для навучання грэчаскай мове, а ў класе вышэйшага аддзялення — толькі чатыры кнігі Бібліі; не было хрэстаматый па французскай мове, на экзамены семінарысты ішлі пераважна без кніг. На пытанне пра наяўнасць у семінарыі карт і атласаў рэктар атрымаў дзіўны для сябе адказ: *"некалі былі, а цяпер няма"*. Пасля рэктар выявіў, што ў семінарскай бібліятэцы ўсё ж знаходзілася вялікая колькасць кніг на самых розных мовах, прычым не толькі даўніх, але і сучасных³⁹. Верагодна, колішнія вялікія семінарскія зборы былі ізаляваны ад вачэй навучэнцаў і выкладчыкаў. Палітыка адмежавання чытачоў ад патэнцыяльна шкоднай літаратуры, звязанай з уніяцкай царквой і заходнім светам, прывяла да значнага абмежавання доступу да кніжнага слова і боязі выкладчыкаў і бібліятэкараў выдаваць любыя кнігі. Некаторыя бібліятэчныя дакументы апынуліся ў асоб, якія не мелі дачынення да семінарыі, у бібліятэцы перасталі весці каталогі кнігазбору, а самі бібліятэкары не спяшаліся браць новую літаратуру. Пазней рэктар М. Браўковіч адзначаў, што семінарысты *"зусім не чытаюць кніг, што паўплывала на недахоп самастойнага развіцця думкі і здольнасці паглыбляцца ў прадмет"*⁴⁰.

У 1900 г. па распараджэнню свяцейшага Сінода найбольш рэдкія і каштоўныя кнігі з Полацкай духоўнай семінарыі былі перададзены Кіеўскай духоўнай акадэміі. Спецыялісты, якія прыехалі з Кіева, падрабязна аглядзелі старую частку бібліятэкі і забралі з сабой каля 10 тыс. кніг⁴¹. У камісію для перадачы кніг Кіеўскай акадэміі ўваходзілі этнограф і фалькларыст Мікалай Нікіфароўскі і гісторык Дзмітрый Даўгяла⁴². Малаверагодна, каб гэтыя людзі падтрымлівалі вываз культурных каштоўнасцей з роднага краю. Абодва яны ў свой час скончылі Віцебскую духоўную семінарыю, добра ведалі пра каштоўнасць старой бібліятэкі. Праўдападобна, што яны ніяк не маглі паўплываць на ўжо прынятае рашэнне аб вывазе кніг у Кіеў. Можна меркаваць, што яны клапаціліся пра захаванне каштоўнага кнігазбору, якое ў Кіеве можна было лепш забяспечыць.

Так чарговы беларускі кнігазбор аказаўся страчаным. З жалем і спачуваннем можна пагадзіцца са словамі аднаго з сучаснікаў тых падзей: *"Тое, што з вялікай працай і любоўю сабралі нашы продкі, мы саступілі амаль без шкадавання"*⁴³. Апісанне часткі вывезеных у Кіеў кніг (3995 найменняў) было апублікавана ў 1906 г. А. С. Крылоўскім у "Сістэматычным каталогу кніг бібліятэкі Кіеўскай духоўнай акадэміі (былой Полацкай уніяцкай бібліятэкі)"⁴⁴.

У 1920 я гг. у асяроддзі беларускіх навукоўцаў і культурных дзеячаў узнікла жаданне вярнуць каштоўныя кнігазборы на радзіму. На Першым з'ездзе даследчыкаў беларускай археалогіі і археаграфіі ў студзені 1926 г. з "пазачарговым" дакладам выступіў дырэктар "Менскай дзяржаўнай бібліятэкі" (маецца на ўвазе Дзяржаўная бібліятэка БССР, сёння — Нацыянальная бібліятэка Беларусі. — А. С.) Іосіф Сіманоўскі, які прысвяціў сваё выступленне тром калек-

* Філіюквэ (ад лац. filioque — і ад сына) — дадатак да Нікеа-Канстанцінопальскага сімвала Веры, які тлумачыць паходжанне Святога Духа не толькі ад Бога Айца, але і ад Сына.

цыям, вывезеным з тэрыторыі Беларусі ў розныя часы, але "ў якіх цяпер у БССР адчуваецца вялікая патрэба"⁴⁵. Першай з іх ён назваў бібліятэку Полацкай духоўнай семінарыі: "У 1900 годзе была вывезена ў Кіеўскую Дух. Акад. бібліятэка былой Полацкай Вуніац. Сэмінарыі, у якой была значная колькасць інкунабул, і цяпер гэтая бібліятэка зусім без ужывання знаходзіцца ў Кіеве"⁴⁶. Яшчэ два кнігазборы, вяртання якіх дабіваўся І.Сіманоўскі, — гэтая бібліятэка Храптовічаў са Шчорсаў і бібліятэка І.Каладзева з Барысава. З'езд падтрымаў ідэю вяртання кнігазбору і пастанавіў "прасіць Інбелкульт з'вярнуцца да ўраду з просьбай аб звароце ў БССР бібліятэк, вывезеных з Беларусі ў розныя часы"⁴⁷. Аднак калі значная частка кнігазбору І.Каладзева ўсё ж была перададзена з Масквы ў 1927 г. і сёння захоўваецца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі, то бібліятэкі Храптовічаў і Полацкай духоўнай семінарыі з Кіева ў Беларусь не вярнуліся.

На вялікі жаль, у пасляваенны час цікавасць да гэтай каштоўнай кніжнай калекцыі амаль знікла, а ў заявах тагачасных даследчыкаў роля і значэнне полацкага кнігазбору істотна прыніжалася. Верагодна, нешта наблытаўшы, А.Падліпскі пры апісанні бібліятэкі духоўнай семінарыі адзначаў: "У пераважнай большасці сваёй гэтыя былі, безумоўна, багаслоўскія кнігі на лацінскай мове. Рускіх кніг налічвалася вельмі мала, а грэчаскіх не было зусім"⁴⁸. Не можа не здзіўляць тое, што віцебскі краязнавец пісаў гэтыя словы, спасылаючыся на цытаваныя намі звесткі пра склад бібліятэкі, дзе засведчана супрацьлеглае.

Сёння бібліятэка Полацкай духоўнай семінарыі раскідана па розных зборах. Асноўная яе частка, якая больш за стагоддзе таму была перададзена ў Кіеў, захоўваецца ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Украіны імя У.Вярнадскага. Пакінутая частка бібліятэкі разам са зборамі Віцебскай духоўнай семінарыі ў 1920-я гг. паступіла ў фонды Дзяржаўнай бібліятэкі БССР (цяпер — Нацыянальная бібліятэка Беларусі), дзе захоўваецца дагэтуль. Выявіць кнігі з гэтай бібліятэкі можна дзякуючы наяўнасці на іх пэўных уладальніцкіх паметаў. Спачатку для абазначэння прыналежнасці кніг да семінарскай бібліятэкі на тытульных аркушах рабіліся рукапісныя адзнакі на польскай мове "Z Biblioteki Seminar. Połockiego". У далейшым на тытульных аркушах ставілі пячатку "БИБЛИОТЕКА ПОЛОЦК: ДУХОВ: СЕМИНАРИИ". Сёння гэтыя калекцыя, як і бібліятэка полацкіх езуітаў, уяўляе сабою адзін з найбольш каштоўных гістарычных кніжных збораў Беларусі. Яна яшчэ патрабуе больш глыбокага вывучэння і можа стаць аб'ектам сумесных даследаванняў з украінскімі калегамі.

Акрамя езуіцкага і ўніяцкага кнігазбораў існавалі ў Полацку і бібліятэкі **праваслаўных навучальных устаноў**. Гэтыя ўстановы дзейнічалі пры буйных манастырах і храмах, аднак стварыць самастойную адукацыйную ўстанову праваслаўная царква так і не здолела аж да XIX ст. Калі ў 1833 г. была адноўлена Полацкая праваслаўная епархія, сюды ў якасці епіскапа быў прысланы Смарагд Крыжаноўскі. Ён меў на-

мер адкрыць у Полацку праваслаўную духоўную семінарыю. Аднак гэтаму намеру не наканавана было спраўдзіцца. Толькі пасля ліквідацыі уніі ў 1839 г. былая Полацкая ўніяцкая духоўная семінарыя стала праваслаўнай. Пасля яе пераводу ў Віцебск у 1856 г. у Полацку засталіся толькі **павятовае духоўнае вучылішча і аднакласная праваслаўная прыходская школа**. Яны таксама мелі свае бібліятэкі, але тыя па сваіх памерах і змястоўнаму напайненню значна саступалі бібліятэцы семінарыі. Гэта было абумоўлена ніжэйшым узроўнем адукацыі ў гэтых установах (семінарыя лічылася сярэдняй навучальнай установай, а прыходская школа і вучылішча — ніжэйшымі), менш працяглай гісторыяй іх існавання, меншай колькасцю выкладчыкаў. Кнігазборы гэтых навучальных устаноў не захаваліся ў поўнай меры, аднак некаторае меркаванне пра іх можна скласці, аналізуючы праграмы навучання. Так, у павятовым духоўным вучылішчы праводзіліся заняткі па чыстапісанні, арыфметыцы, рускаму і славянскаму чытанню, нотных спевах, географіі, расійскай гісторыі, царкоўнай археалогіі, царкоўнаму статусу, богаслужбовых кнігах, расійскай, царкоўнаславянскай, грэчаскай і лацінскай мовах⁴⁹.

Прыходская школа не мела магчымасці самастойна вызначаць характар папайнення ўласнай бібліятэкі. У адпаведнасці з правіламі аб царкоўнапрыходскіх школах у Полацкай епархія кіраванне імі даручалася епархіяльнаму брацтву, якое знаходзілася ў Віцебску. Савет брацтва ажыццяўляў заказ і рассылку па школах навучальных дапаможнікаў, рэкамендаваных Свяцейшым Сінодам Рускай праваслаўнай царквы, а таксама кніг і брашур маральна-рэлігійнага зместу для пазакласнага чытання дзяцей і дарослых. З гэтага пераліку бачна, наколькі вузкім было камплектаванне бібліятэк. Да таго ж паступленне кніг у прыходскія бібліятэкі ішло амаль выключна з расійскіх губерняў і беларускія выданні ў іх фактычна адсутнічалі. Гэта пацвярджаюць захаваныя спісы кніг, якія рассылаліся па школах епархія. У спісах можна знайсці евангеллі, псалтыры, часасловы, актоіхі, разнастайныя малітоўнікі, жыцці святых (не беларускіх), царкоўныя азбукі, павучанні і настаўленні, пропісі, кнігі па мовазнаўстве, арыфметыцы, царкоўнай і расійскай гісторыі, асобныя палемічныя творы, маральна-выхаваўчую літаратуру і інш.⁵⁰

У Полацку жылі таксама стараверы. Яны мелі ўласную адзінаверскую царкву, пры якой існавала невялікая школа (у 1864 г. у ёй вучылася толькі двое вучняў⁵¹). Верагодна, што ўласнай бібліятэкі школа не мела і карысталася царкоўным кнігазборам.

У XIX ст. больш за палову насельніцтва Полацка складалі яўрэі. Напрыклад, у 1862 г. з 11 740 жыхароў горада 7777 былі іудзеямі⁵². З 1851 г. у горадзе існавала невялікае (у 1860 г. у ёй мелася 18, а ў 1865 г. — 58 вучняў⁵³) **Казённае яўрэйскае вучылішча** першага разраду. Тут навучалі рускай мове, арыфметыцы, нямецкай мове, Бібліі, малітоўніку, "абрадам веры" і інш. Адначасова дзейнічалі і прыватныя яўрэй-

скія вучэльні. У якасці прыкладу можна згадаць **Яўрэйскі жаночы аднакласны пансіён** Абрама Маркільса⁵⁴. Вядома таксама пра існаванне ў Полацку **талмуд-торы** — яўрэйскай рэлігійнай навучальнай установы для хлопчыкаў з малазабяспечаных сем'яў. Абавязковымі прадметамі ў ёй былі іўрыт, Тора і Талмуд. Пра бібліятэкі яўрэйскіх навучальных устаноў Полацка мы ведаем няшмат, але, улічваючы значэнне кнігі ў яўрэйскай культуры, сумняваюцца ў іх наяўнасці не даводзіцца.

У XIX ст. у Полацку з'явілася таксама вялікая колькасць **свецкіх навучальных устаноў**, якія валодалі ўласнымі бібліятэчнымі зборамі. Найбольш вядомай з іх з'яўляецца **Полацкі кадэцкі корпус** — пачатковая ваенная навучальная ўстанова расійскага імператарскага войска. Ён быў адкрыты 25 чэрвеня 1835 г. па волі імператара Мікалая I. Даволі хутка кадэцкі корпус стаў найбуйнейшай адукацыйнай установай у горадзе: у 1860 г. у ім навучалася 400 юнакоў⁵⁵.

Кадэцкі корпус размясціўся ў будынках закрытай езуіцкай акадэміі. Як ужо адзначалася, кадэцкаму корпусу з бібліятэкі Полацкай езуіцкай акадэміі было перададзена 2080 кніг па ваеннай справе, матэматычных і прыродазнаўчых навук. Такім чынам, Полацкаму корпусу вельмі пашанцавала, паколькі ў той час наяўнасць здавальняючай бібліятэкі была рэдкасцю для расійскіх кадэцкіх карпусоў. Па выказванню вялікага князя Міхаіла Паўлавіча, які з 1831 г. быў галоўным начальнікам усіх сухапутных кадэцкіх карпусоў, *"у ваенна-навучальных установах цалкам грэбавалі адным з самых важных патрабаванняў выхавання, а менавіта чытаннем выхаванцамі кніг; таму выхаванцы падчас знаходжання ва ўстановах, зусім не атрымоўваючы звычкі чытаць, разважаць і выказваць меркаванні аб прадметах уласным сваім розумам, абмяжоўваюцца засваеннем толькі сухіх паняццяў, якія не выходзяць за межы класнага выкладання"*⁵⁶.

Бібліятэка корпуса пастаянна папаўнялася за кошт набыцця кніг і перадачы іх у дар. Гэта былі пераважна расійскія выданні. Так, у пачатку 1840-х гг. у бібліятэцы кадэцкага корпуса ў вялікай колькасці меліся неабходныя для навучальнага працэсу катэхізіс мітрапаліта Філарэта, кароткае тлумачэнне літургіі Вазнясенскага, "Руководство к умственному упражнению при преподавании отечественного языка" Гугеля, кнігі па граматыцы і славеснасці Грэча, Глаголева і Плаксіна, падручнік Франкера і Бурдона па арыфметыцы, алгебры, геаметрыі, падручнік Арсеньева па геаграфіі, дапаможнік Кайданава па гісторыі і іншыя працы. Меліся таксама значная колькасць твораў мастацкай літаратуры, слоўнікі, атласы, "геаграфічныя сеткі", "геаметрычныя фігуры", гістарычныя карты, храналагічныя табліцы, пропісі і многае іншае⁵⁷. Акрамя агульнай бібліятэкі, што размяшчалася ў асобным памяшканні, частка кніг знаходзілася ў "рэкрэацыйных пакоях" кадэтаў, а частка выдавалася ім на рукі.

У 1914 г. у сувязі з пачаткам вайны з Германіяй Полацкі кадэцкі корпус быў эвакуіраваны і сляды яго

Кніга з рукапіснай паметкай Полацкага езуіцкага калегіума і пазнейшай пячаткай Полацкага кадэцкага корпуса.

Штамп бібліятэкі Полацкага кадэцкага корпуса.

бібліятэкі былі страчаны. Ёсць звесткі, што вялікая колькасць кніг з гэтай бібліятэкі ў 1915 г. трапіла ў Сібірс⁵⁸. Даволі значныя фрагменты бібліятэкі Полацкага кадэцкага корпуса захоўваюцца сёння ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі. Многія з тых кніг маюць таксама пазнакі бібліятэкі Полацкай езуіцкай акадэміі.

Яшчэ адной свецкай навучальнай установай Полацка, якая праіснавала доўгі час, было мясцовае павятовае вучылішча. Яно было заснавана ў 1786 г. (адкрылася ў 1789 г.) пры праваслаўным Богаяўленскім манастыры як чатырохкласнае Полацкае галоўнае народнае вучылішча. Гэта была свецкая навучальная ўстанова. У 1797 г. яна была пераўтворана ў малое народнае вучылішча, у 1820 г. — у павятовае, а ў 1830 г. — у дваранскае вучылішча⁵⁹. У 1860 г. гэта

было ўжо даволі буйное павятовае дваранскае пяцікласнае вучылішча, дзе навучалася 100 юнакоў вышэйшых саслоўяў⁶⁰. Бібліятэка яго фарміравалася ў адпаведнасці з праграмай навучання, што ўключала вывучэнне польскай, нямецкай, рускай і лацінскай моў, граматыкі, Закона Божага, арыфметыкі, геаметрыі, архітэктуры, механікі, фізікі, малявання, усеагульнай гісторыі, усеагульнай і рускай геаграфіі⁶¹. Сёння асобныя выданні з гэтай бібліятэкі таксама захоўваюцца ў зборах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі.

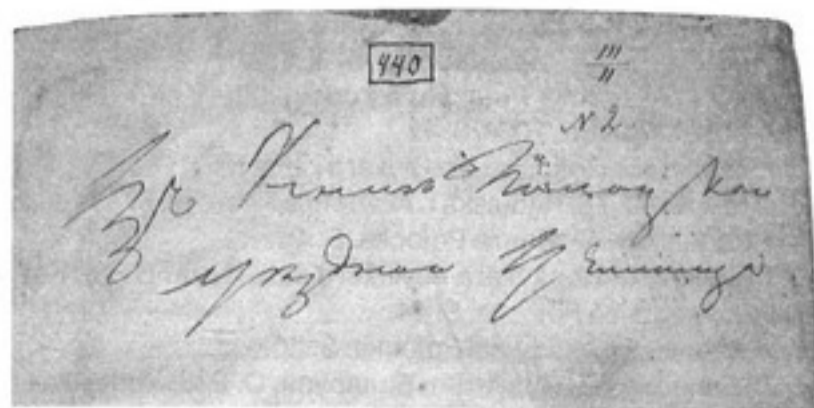
Пасля паўстання 1863—1864 гг. царскі ўрад прыступіў да павелічэння колькасці адукацыйных устаноў у Беларусі і Літве з мэтай выхавання ў насельніцтва большай лаяльнасці да ўрада. З 1872 па 1919 г. у Полацку дзейнічала даволі вялікая **настаўніцкая семінарыя**. З самага пачатку існавання семінарыі пры ёй была заснавана бібліятэка, якая налічвала больш за 8 тыс. тамоў. У 1910 г. пры семінарыі быў адкрыты музей наглядных дапаможнікаў для настаўнікаў.

У Полацку існавалі таксама і **жаночыя навучальныя ўстановы**. Яшчэ ў 1838 г. быў заснаваны Узорны чатырохкласны пансіён для высакародных дзяўчат дваранскага паходжання. У 1849 г. у ім прaxодзілі навучанне 36 маладых дзяўчат, у 1860 — 40, у 1865 — 34⁶². У 1872 г. ён быў пераўтвораны ў двухкласнае прыватнае жаночае вучылішча, у хуткім часе — у чатырохкласнае, а пасля і ў пяцікласнае жаночае вучылішча⁶³. У 1860-я гг. працаваў таксама двухкласны прыватны жаночы пансіён Францішкі Цымерман, разлічаны да 50 дзяўчат, і бясплатная штотдзённая школа для 40 дзяўчат⁶⁴. З 1869 г. у Полацку дзейнічала пяцікласнае жаночае вучылішча імя В.Ф.Рульковіус (з 1902 г. — Полацкая жаночая гімназія)⁶⁵. У падпарадкаванні духоўнага ведамства знаходзілася таксама Полацкае Спаса-Ефрасіннеўскае вучылішча для дзяўчат духоўнага звання, якое было адкрыта 1 верасня 1844 г. У 1889 г. пры ім была адкрыта ўзорная царкоўна-прыходская школа для дзяўчат⁶⁶.

Літаратура ў бібліятэкі жаночых навучальных устаноў закупалася для забеспячэння вывучэння Закона Божага, рускай мовы, арыфметыкі, айчыннай гісторыі і геаграфіі, царкоўных спеваў, рукадзелля і іншых карысных для маладых дзяўчат навук. Безумоўна, спецыяльнай пасады бібліятэкара ў такіх установах не было.

Надзвычай бурны рост колькасці розных навучальных устаноў — дзяржаўных, прыватных і грамадскіх, мужчынскіх і жаночых, пачатковых і сярэдніх — адбываўся ў Полацку ў пачатку ХХ ст. Усе гэтыя ўстановы мелі ўласныя бібліятэкі, якія адыгрывалі важнае значэнне для прафесійнага і агульнакультурнага развіцця навучэнцаў, становіліся цэнтрамі культурнага жыцця не толькі гэтых устаноў, але і ўсяго горада ў цэлым. Так пачынаўся абсалютна новы этап у развіцці бібліятэчнай справы ў Полацку і ва ўсёй Беларусі.

Такім чынам, падсумоўваючы прыведзеныя намі факты, адзначым, што на працягу XVI—XIX стст. у

Паметка на кнізе з бібліятэкі Полацкага павятовага вучылішча.

Полацку сфарміравалася шматузроўневая адукацыйная сістэма, што ўключала пачатковыя, сярэднія, вышэйшыя навучальныя ўстановы, якія дыферэнцыраваліся па арыентацыі на навучэнцаў рознага маёмаснага ўзроўню, полу і веравызнання. Фактычна пры кожнай навучальнай установе існавала свая бібліятэка. І калі асобныя з гэтых бібліятэк былі даволі сціплыя, то многія сталі гонарам не толькі сваіх навучальных устаноў, але і ўсяго горада і ўрэшце ўсёй беларускай культуры.

Аналіз гісторыі фарміравання і трансфармацыі кнігазбораў полацкіх навучальных устаноў дазваляе зрабіць некаторыя высновы пра агульныя тэндэнцыі культурнага развіцця. Так, лёс гэтых збораў у ХІХ ст. з'яўляецца красамоўным сведчаннем такіх агульнакультурных працэсаў, як русіфікацыя і аправаслаўленне насельніцтва, ліквідацыя уніі і мінімізацыя заходняга ўплыву, непаслядоўнасць царскай улады ў дачыненні да ордэна езуітаў, ліквідацыя адметнасцей беларускага праваслаўя, секулярызацыя культуры, вываз культурных каштоўнасцей з беларускіх зямель і інш.

На вялікі жаль, у Беларусі сёння фактычна не захавалася ніводнага гістарычнага кнігазбору як цэласнай калекцыі. Гэта ж тычыцца і бібліятэк полацкіх навучальных устаноў. Іх фрагменты раскіданы па розных дзяржаўных і прыватных калекцыях Расіі, Літвы, Украіны, Польшчы і іншых краін. Пэўная частка кніжных калекцый з Полацка сёння захоўваецца ў беларускіх бібліятэках (найперш, у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі). Гэта ўсё стварае падставы для правядзення даследаванняў (у тым ліку і сумесных з замежнымі калегамі) па вывучэнні гісторыі фарміравання і перамяшчэння гістарычных кнігазбораў, арганізацыі захадаў па вяртанні гэтых калекцый, а таксама для ажыццяўлення бібліяграфічнай і віртуальнай (паўнатэкставай) іх рэканструкцыі.

¹ Ярашэвіч А. Полацкія манастыры // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Т. 5. Мн., 1999. С. 542.

² Ярашэвіч А. Полацкі кляштар бернардынцаў // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 5. С. 536.

³ Суша А.А. Уніяцкія храмы і манастыры Полацка ў ХVІІ ст. // Сімяон Полацкі: светапогляд, грамадска-палітычная і літаратурная дзейнасць. Полацк, 2005. С. 96—105.

⁴ Блинова Т.Б. Иезуиты в Беларуси: роль иезуитов в организации образования и просвещения. Гродно, 2002. С. 242.

- ⁵ Бібліятэка Полацкага езуіцкага калегіума // Вялікае Княства Літоўскае: энцыклапедыя. Т. 3. Мн., 2010. С. 77; Kadulski I. Akademia Połocka: ośrodek kultury na Kresach: 1812—1820. Gdańsk, 2004. S. 43.
- ⁶ Бібліятэка Полацкага езуіцкага калегіума. С. 77.
- ⁷ Там жа. С. 78; Kadulski I. Akademia Połocka. S. 43.
- ⁸ Kadulski I. Akademia Połocka. S. 43.
- ⁹ Бібліятэка Полацкага езуіцкага калегіума. С. 78; Kadulski I. Akademia Połocka. S. 44.
- ¹⁰ Kadulski I. Akademia Połocka. S. 50.
- ¹¹ Блинова Т.Б. Иезуиты в Беларуси. С. 223; Kadulski I. Akademia Połocka. S. 46.
- ¹² Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. 1975. T. 30. S. 249.
- ¹³ Kadulski I. Akademia Połocka. S. 47—48.
- ¹⁴ Бібліятэка Полацкага езуіцкага калегіума. С. 77.
- ¹⁵ Kadulski I. Akademia Połocka. S. 45.
- ¹⁶ Бібліятэка Полацкага езуіцкага калегіума. С. 77.
- ¹⁷ Kadulski I. Akademia Połocka. S. 44—45.
- ¹⁸ Блинова Т.Б. Иезуиты в Беларуси. С. 227.
- ¹⁹ Там жа.
- ²⁰ Kadulski I. Akademia Połocka. S. 54.
- ²¹ Блинова Т.Б. Иезуиты в Беларуси. С. 223; Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku. S. 243—244.
- ²² Блинова Т.Б. Иезуиты в Беларуси. С. 227—228.
- ²³ Там жа; Kadulski I. Akademia Połocka. S. 54.
- ²⁴ Викентьев В.П. Полоцкий кадетский корпус: исторический очерк 75-летия его существования. Полоцк, 1910. С. 43—46; Подлипский А.М. Из истории библиотек дореволюционного Витебска // Книговедение в Белоруссии (сборник статей). Мн., 1977. С. 149; Савельева В.М. Страницы истории библиотек Полоцка // К истории библиотечного дела в Белорусской ССР: сб. науч. работ. Мн., 1975. С. 96.
- ²⁵ Рошчына Т.І. Перамешчаныя беларускія кнігазборы. Старадрукі з беларускіх гістарычных калекцый у сховішчах памежных краін // Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі. 2003. Вып. 8. С. 171.
- ²⁶ Каханойскі Г. Прадвесне навукі. Мн., 1990. С. 104.
- ²⁷ Суша А.А. Ля вытокаў беларускай гістарычнай навукі: творчая спадчына Ігната Кульчынскага // Беларускі гістарычны часопіс. 2009, № 2. С. 29.
- ²⁸ Довгялло Д.И. Витебская духовная семинария (16.XII. 1806 — 1906 г.): заметки и воспоминания. Витебск, 1907. С. 21; Самусік А. Праект адкрыцця уніяцкай духоўнай акадэміі ў Полацку // З гісторыі уніяцтва ў Беларусі. Мн., 1996. С. 117—121.
- ²⁹ Подлипский А.М. Из истории библиотек дореволюционного Витебска. С. 151.
- ³⁰ Довгялло Д.И. Витебская духовная семинария. С. 8; Radwan M. Sarat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim 1796—1839. Roma—Lublin, 2001. S. 148—149.
- ³¹ Довгялло Д.И. Витебская духовная семинария. С. 24.
- ³² Там жа. С. 16; Шавельский Г. Из бывшего almae matris: Белорусская (Полоцкая) греко-униатская семинария в 1833—1834 г., предвосоединением униатов. [Витебск, 1906]. С. 12.
- ³³ Шавельский Г. Из бывшего almae matris. С. 12—13.
- ³⁴ Памятная книжка Витебской губернии на 1861 год. Ч. 1. Витебск, [1860]. С. 125.
- ³⁵ Памятная книжка Витебской губернии на 1862 год. Витебск, [1861]. Ч. 1. С. 201.
- ³⁶ Сементовский А. Витебск, статистический очерк // Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год. Витебск, 1865. С. 214—216.
- ³⁷ Подлипский А.М. Из истории библиотек дореволюционного Витебска. С. 151.
- ³⁸ Там жа.
- ³⁹ Довгялло Д.И. Витебская духовная семинария. С. 55—56.
- ⁴⁰ Там жа. С. 56.
- ⁴¹ Довгялло Д.И. Витебская духовная семинария. С. 79—80; Подлипский А.М. Из истории библиотек дореволюционного Витебска. С. 152.
- ⁴² Цыбуля В.А. Бібліятэка Полацкай езуіцкай акадэміі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 2. Мн., 1994. С. 37.
- ⁴³ Подлипский А.М. Из истории библиотек дореволюционного Витебска. С. 152.
- ⁴⁴ Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии (бывшей Полоцкой униатской библиотеки) / сост. А.С. Крыловским. Киев, 1906.
- ⁴⁵ Працы Першага з'езда даследчыкаў беларускай археалогіі і археаграфіі, 17—18 студз. 1926 г. Мн., 1926. С. 25.
- ⁴⁶ Там жа.
- ⁴⁷ Там жа. С. 7.
- ⁴⁸ Подлипский А.М. Из истории библиотек дореволюционного Витебска. С. 151—152.
- ⁴⁹ Памятная книжка Витебской губернии на 1861 год. Ч. 1. С. 126—127.
- ⁵⁰ Отчет о состоянии церковно-приходских школ Полоцкой епархии за 1889—90 учебный год и о деятельности Совета Витебского епархиального братства святого равноапостольного князя Владимира. Витебск, 1891. С. 33—36.
- ⁵¹ Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год. С. 292.
- ⁵² Там жа. С. 282.
- ⁵³ Памятная книжка Витебской губернии на 1861 год. Ч. 1. С. 125; Ч. 2. С. 14; Памятная книжка Витебской губернии на 1866 год. Витебск, 1865. С. 198.
- ⁵⁴ Памятная книжка Витебской губернии на 1861 год. Ч. 1. С. 205; Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год. С. 292.
- ⁵⁵ Памятная книжка Витебской губернии на 1861 год. Ч. 2. С. 12.
- ⁵⁶ Викентьев В.П. Полоцкий кадетский корпус: исторический очерк 75-летия его существования. С. 92.
- ⁵⁷ Там жа. С. 132—134.
- ⁵⁸ Каханойскі Г. Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі. Мн., 1984. С. 79—80; Цыбуля В.А. Бібліятэка Полацкай езуіцкай акадэміі. С. 37; Kadulski I. Akademia Połocka. S. 86.
- ⁵⁹ Витебская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1802—1917). Мн., 2009. С. 427.
- ⁶⁰ Памятная книжка Витебской губернии на 1861 год. Ч. 1. С. 203; Ч. 2. С. 14.
- ⁶¹ Витебская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1802—1917). Мн., 2009. С. 427.
- ⁶² Памятная книжка Витебской губернии на 1861 год. Ч. 2. С. 14; Памятная книжка Витебской губернии на 1866 год. С. 198.
- ⁶³ Витебская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1802—1917). С. 450.
- ⁶⁴ Памятная книжка Витебской губернии на 1861 год. Ч. 1. С. 205; Ч. 2. С. 14; Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год. С. 292.
- ⁶⁵ Витебская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1802—1917). С. 450.
- ⁶⁶ Отчет о состоянии церковно-приходских школ Полоцкой епархии. С. 6.

Полацк 862-2012

*Адноўлены крыж
Ефрасінні Полацкай.*

*Актавая
пячатка
Ефрасінні
Полацкай.*

*Ефрасіння Полацкая.
Абраз пачатку XX ст.*

*Дэісус. Фрэска ў келлі Ефрасінні Полацкай.
Спаса-Праабражэнская царква. XII ст.*

*Помнік
Ефрасінні
Полацкай.*

Макет-рэканструкцыя Спаса-Праабражэнскай царквы XII ст. Спаса-Праабражэнская царква. Сучасны выгляд.

• Понеже шприрожения Зверн ходашне въпу
стыни знають ймы своа • Птици летлющине повозь
дхъ ведають гнезда своа • Рыбы плывлющине помо
рю иерекахъ чують виры своа • Пчелы итымъ подо
бнаа боронятъ дльевъ свойхъ • Такожъ илюди игде
зродилиса ибскоумлены суть повозе ктому месту ве
ликую ласку имають •

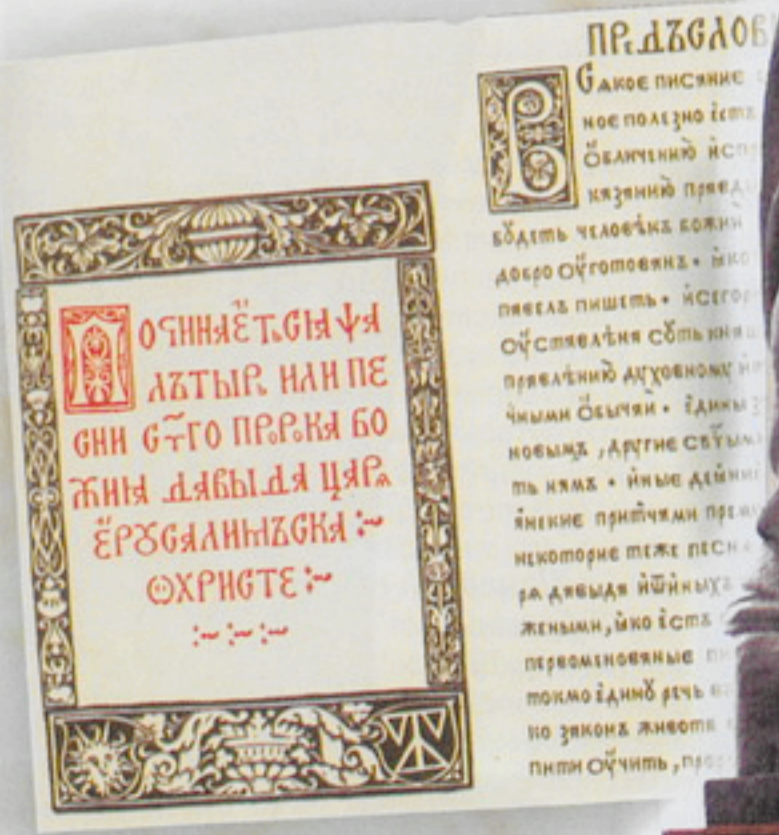
Партрэт Францыска Скарыны з кнігі "Ісус Сірахаў". 1517 г.

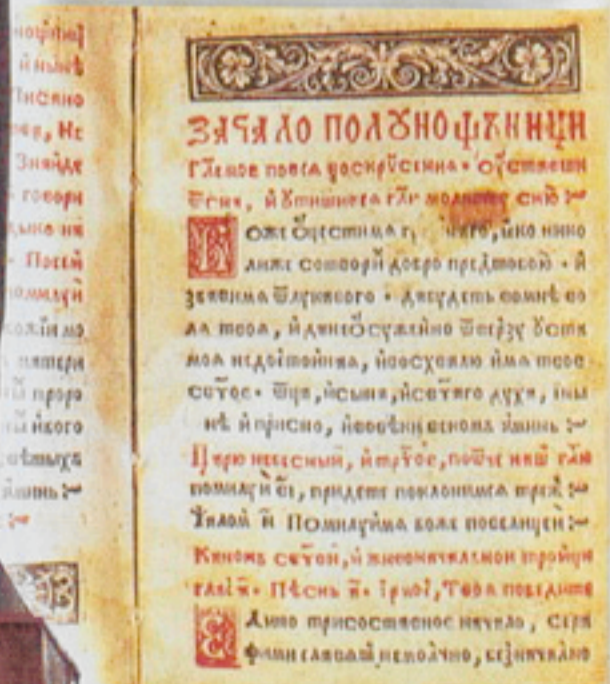
Тытульны ліст "Бібліі" Францыска Скарыны.

Помнік Францыску Скарыне.

Разварот "Псалтыра" — першай кнігі, выдадзенай Францыскам Скарынам. 1517 г.

Разварот "Малой падарожнай кніжыцы". 1522 г.

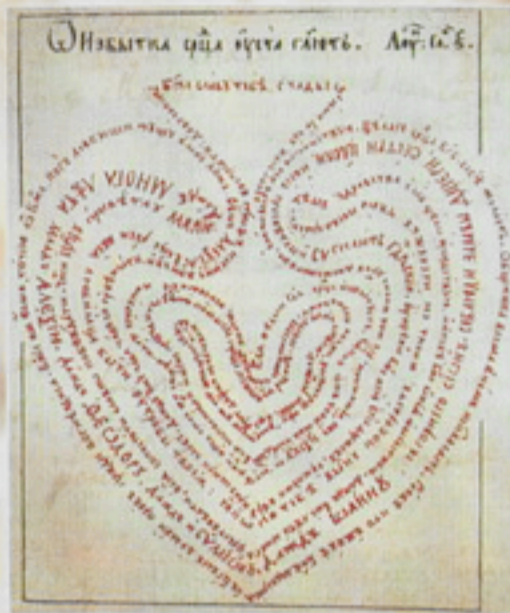
Полацк 862-2012

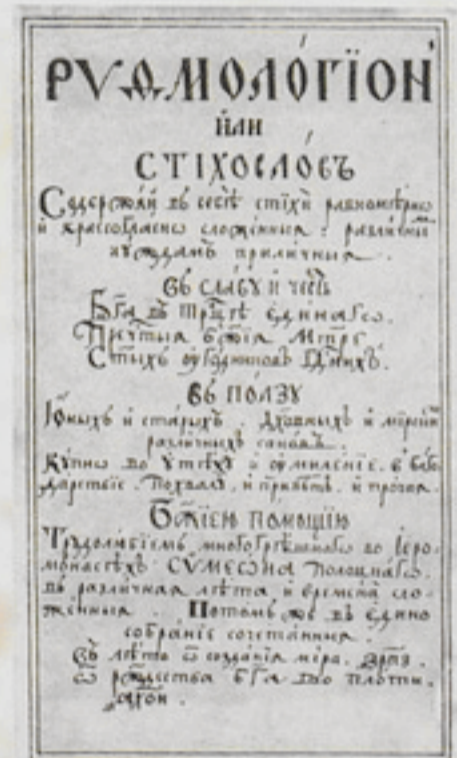
Партрэт
Сімяона
Полацкага.

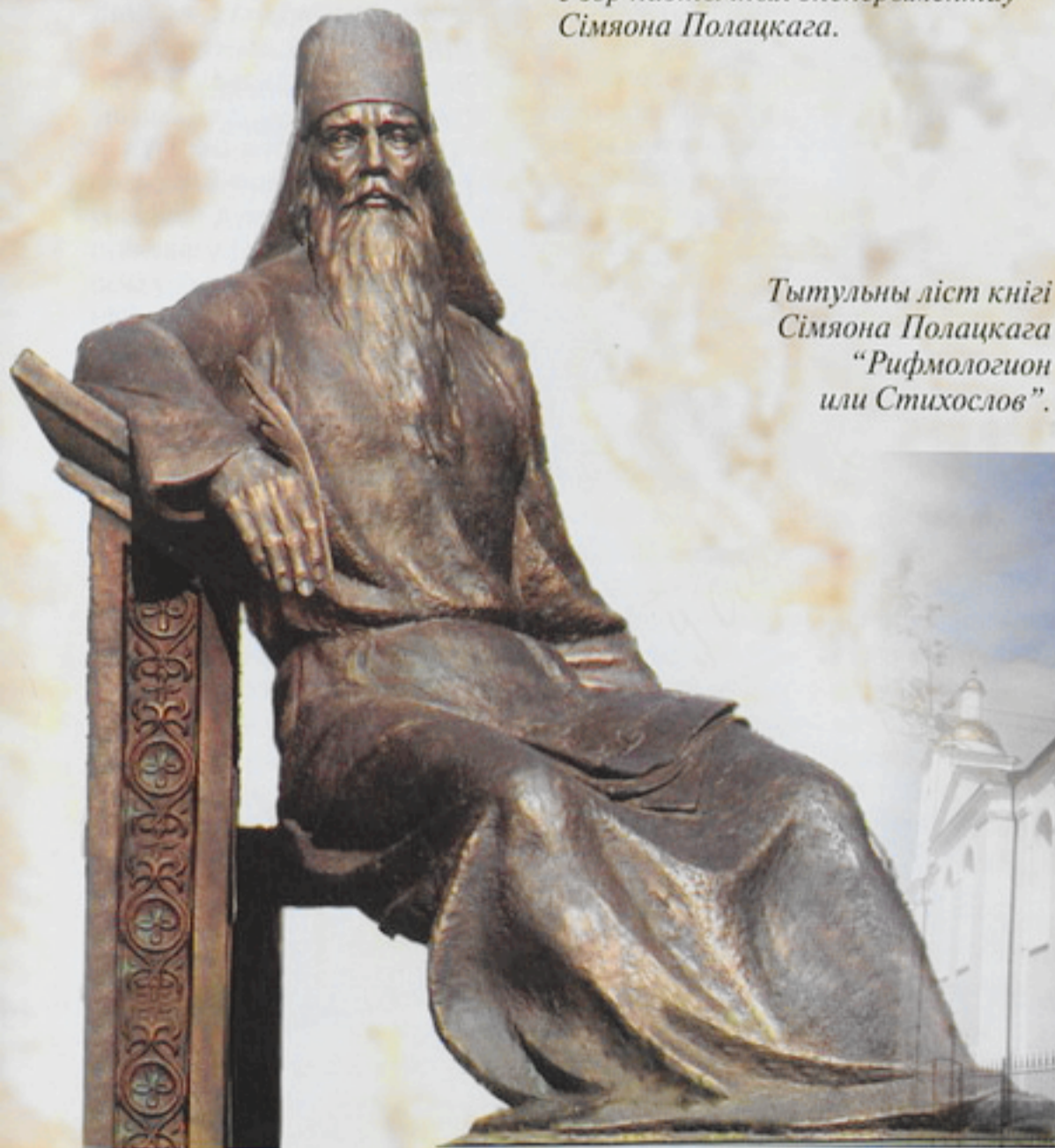
Тытульны ліст кнігі
Сімяона Полацкага
“Вертоград многоцветный”.

Узор паэтычных эксперыменту
Сімяона Полацкага.

Тытульны ліст кнігі
Сімяона Полацкага
“Рифмологион
или Стихослов”.

Помнік Сімяону Полацкаму.

Свята-Богаяўленскі сабор.

Полацк 862-2012

Напалеон Орда.
Полацк.
Былы базыльянскі
манастир
на Верхнім замку
і Сафійскі сабор.
1875—1876 гг.

Напалеон Орда.
Полацк.
Былы езуіцкі касцёл
Святога Стафана
і кляштар.
1875—1876 гг.

Напалеон Орда.
Полацк.
Дамініканскі касцёл
і кляштар.
1875—1876 гг.

